

«6D011800 – Орыс тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін орындалған

Ху Явэй

«Қытай студенттерін орыс әдеп сөйлеу әрекеттеріне оқыту ерекшеліктері»

атты диссертациясына

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Гуманитаристика саласындағы қазіргі ғылыми зерттеу пәнаралық, экспланаторлық, неофункционалдылық, антропоэзектік көзқарас сияқты өлшемдерге сәйкес келуі керек. Тіл және мәдениет, тіл және ойлау мәселесі бір ғана құрылымда шектелмейтін (имманенттік көзқарасты жеңу) тіл туралы ғылымның дамуына тікелей әсер етеді. Лингвомәдениеттану, этнолингвистика, когнитивтік лингвистика, антропологиялық лингвистика, әлеуметтік лингвистика, психоллингвистика, прагматика және т.б. әсер ететін экстралингвистикалық факторларды толық талдау қажет.

Әлеуметтік лингвистика және лингводидактикалық іздестірулердің қатарындағы тіл және мәдениет мәселесіне деген қазіргі көзқарастардың ғылыми ізденістері ұлғаю үстіндегі халықаралық қатынастар мен мәдениаралық диалогта өзара түсіністіктің қажеттілігімен туындап отыр. Білім алушылардың тілін сәтті үйренгісі келетін халықтың ұлттық ерекшеліктері мен мәдениетіне назар аудару қажет. Білім беру жүйесінің ағымдағы реформалары тұтастай алғанда нақты міндетті шешеді, яғни қазіргі қоғамның қоятын талаптарына сай болатын кәсіби маман даярлау. Мұндай маман бәсекеге қабілетті, тәуелсіз, жасампаз және бастамашыл, әлеуметтік және кәсіби қызмет салаларында ұтқыр, диалог жүргізуге, сонымен қатар мәдениаралық, қабілетті болуы керек. Осылайша, мұндай адам жан-жақты және көп қырлы дамыған, мәдениаралық қарым-қатынаста және кәсіби салада іскер және белсенді тұлға болуы қажет.

Мамандардың мұндай санатына Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында білім алып жүрген шет мемлекеттердің азаматтары да кіреді. Соңғы жылдары Қазақстанда білім алғысы келетін шетелдіктердің саны арта бастады, олардың ішіндегі квантитативті үлкен топ Қытайдан келген білім алушылар, олардың ерекшелігі ең алдымен тілдік тиістілік болып табылады. Бұл жағдайда қытайлықтарға орыс тілін шетел тілі ретінде оқытуды орынды ұйымдастыру мәселесі этномәдени ерекшеліктерді ескеруді талап етеді. Сондықтан синхронды-диахронды талдау арқылы мәдени-білім беру кеңістігіндегі әдеп пен орыс және қытай тілдерінің өзара әрекеттестігін зерттеу қажеттілігі ерекше маңызды болып табылады. Тіл үйретудің кез-келген түрі тілдесу жағдаятына түрлі тілдік бірліктерді кірістіру арқылы неғұрлым ұтымды және тиімді болатындықтан, орыс сөйлеу әдебі негізінде

қытайлықтарға орыс фонетикасын, лексикасын, грамматикасын және өзара сөйлеу әрекетін оқытудың салғастырмалы-әдістемелік қыры мен мәдениеттанымдық тәсілдеме негізге алынады. Сондай-ақ, этноспецификалық тілдік материал бойынша тілді оқыту тілді тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана білуге емес, сонымен бірге халықтың мәдениетін, салт-дәстүрін және әдет-ғұрыптарын танып білуге де кең мүмкіндіктер ашатын тәсіл сияқты көрінеді. Сонымен қатар, қытай менталитетіне тән белгілерді, атап айтқанда мемлекеттіктің жекеден артықшылығын, отбасының басымдығын, тәртіптілік, ұжымшылдық, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше білім алуға деген ұмтылысын ескеру маңызды. Қытайдан келген білім алушыларға орыс тілін оқыту кезінде аталған ерекшеліктерді ескерген жөн, атап айтқанда топтарда жұмыс істеуге және бақылауды сын түрінде емес, талдау түрінде жүргізуге назар аудару керек. Мұның бәрі қытай студенттерінің прагмалингвистикалық құзіреттілігін қалыптастырудың ерекшеліктері болып табылатын біздің зерттеуіміздің өзектілігін тудырды.

Зерттеудің өзектілігі коммуниканттар тілдік жүйелердің құрамы жағынан өкілдері әртекті болып табылатын мәдениаралық қарым-қатынас үдерісінде өзге мәдени мазмұнды жеткізудің сәйкес жолдарын зерделеу қажеттілігімен байланысты. Ұсынылған жұмыста қарым-қатынас субъектілері қытай және орыс тілдік тұлға болып табылады. Тілдің байланыс орнату қызметін қарым-қатынас субъектілері әртүрлі лингвомәдениеттерге жататын жағдайда зерттеу тұтас сипаттамада кейбір кемшіліктер кездесетін олардың этникалық ерекшелігін ескеруді қажет етеді. Қытай тілінің әдеп парадигмасы қытай сөйлеу мәдениетінің белгілі бір тұрақты скрипттеріне (ұйғарымдарына) негізделген; оларды орыс сөйлеу мәдениетінде баламаларын іздеген кезде ескеру қажет. Әйтпесе адресант пен адресат коммуникативтік сәтсіздік мәселесіне тап болады. Белгілі бір халықтың мәдениеті туралы аялық білім қарым-қатынас дискурсының маңызды элементі болып табылады, яғни тілдесудің метажағдаятын кешенді түсіну. Жұмыстың өзектілігі қарым-қатынас қатысушыларының сөйлеу әрекетінің прагматикалық талдауымен байланысты кейбір мәселелердің жеткіліксіз зерттелуімен, сондай-ақ әдеп сөйлеу әрекеттерінің ауызша сөйлеу тілінде, орыс және қытай тілдерінің көркем әдебиетінде жалпы жоғары жиілікте қолданылуымен; олардың мағыналық реңктерінің байлығымен, әртүрлі этномәдениет иелерінің коммуникативтік және прагматикалық қылықтарының ерекшеліктерін ескере отырып, мәдениаралық қарым-қатынас аймағына енетін сөйлеу әдеп формулаларының айтарлықтай әртүрлілігімен анықталады.

Қазақстан Республикасы Президентінің соңғы Жолдауы аясында лингвистикалық, мәдениеттанымдық, қоғамдық-саяси белгіленген мәселені зерделеудің сұраныста болуы бұл зерттеуді өзекті етеді.

Тіл мен мәдениеттің, тіл мен ойлаудың өзара байланысы жайлы мәселелерді қарастыратын бағыттар: лингвоелтану, лингвомәдениеттану және прагмалингвистика жұмыста жан-жақты зерттелді. Алғашқы бағыт

өткен ғасырдың 70-ші жылдары пайда болды және Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А.А. Брагина және т.б. жетекшілігімен дамыды. Әдістемелік пән ретінде лингвоелтану тілдерді зерттеуде коммуникативтік қызмет атқарады, жалпы білім беру және гуманистік аспектілерді басшылыққа ала отырып, мәселелердің шешімін табады, тілде кумулятивтік қызмет жасайды.

Лингвомәдениеттану жалпы мәдениеттану саласындағы зерттеулерді ескере отырып, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын зерттейтін тағы бір бағыт. Әсіресе, ол зерттелу барысындағы тілдің мәдениеті мен мемлекеті туралы мәлімет бере отырып, тілдік тұлға ұғымына жүгінеді.

Лингвомәдениеттанудың теориялық негіздері А. Вежбицкая, В.В. Воробьев, Ю.Н. Караулов, В.А. Маслова, В.Н. Телия және т.б. зерттеулерінде көрініс тапқан. Біз жұмысымызда лингвомәдениеттануды мәдениет пен тілдің өзара байланысы мен өзара әрекетін, тілдегі мәдени құндылықтарды, тілде кодталған ақылақтық, эстетикалық және танымдық құндылықтарды, сонымен қатар олардың тұлғаға әсерін, оның көзқарастары мен пікірлерін, жеке және әлеуметтік мақсаттарын зерттейтін филологиялық пән ретінде қарастырамыз.

Өз кезегінде прагмалингвистика субъектке (мәтіннің авторына), адресатқа (мәтіндік ақпаратты алушыға) және ең бастысы, қарым-қатынас әрекетіндегі олардың өзара әрекеттесуіне байланысты мәселелерді қамтиды. Осылайша, сөйлеу субъектісі хабарламаның мақсаттары мен міндеттері (айқын және жасырын) сияқты тілдесудің сипаттамаларын; сөйлеу тактикасын және сөйлеу мінез-құлқы түрлерін; сөйлеушінің мақсатын немесе айтылымның прагматикалық мағынасын (айтылымның жанама мағыналарын, тұспалдарды, астарлы сөздерді және т.б.); прагматикалық пресуппозицияларды (жалпы білім қорын сөйлеушінің бағалауын); хабарлаушыға деген қатынасын, оның бағасын; хабарлама мәтінін құрастыру кезіндегі екпіндерін (доминанттарды) анықтайды.

Жоғарыда аталған бағыттар арасындағы белгілі бір айырмашылықтарға қарамастан, олардың бірқатар ортақ белгілері бар деген қорытындыға келдік. Әсіресе, лингвоелтану мен лингвомәдениеттанудың негізгі нысаны мәдениет пен тілдің қызмет етуі кезіндегі өзара әрекеттесуі және ондағы ұлттық мәдениеттің көрінісі болып табылады.

Берілген жұмыстың теориялық негізін диссертацияда лингвомәдениеттанымдық және лингвоелтанымдық теориялардың нақтылы түрде көрінісін қамтамасыз ететін орыс тілін шетел тілі ретінде оқытуға бағытталған прагмалингвистика құрады.

Жұмыстың мақсаты: қытай студенттерін орыс әдеп сөйлеу әрекеттеріне оқытудың әдістемелік негіздерін жасау.

Зерттеудің міндеттері:

- зерттеудің алғашқы теориялық негізін және түйінді ұғымдарды: «сөйлеу этикеті», «сөйлеу әрекеті», «сөйлеу мәнері», «сөйлеу әрекетінің қызметтері», «сөйлеу (коммуникативтік) жағдаяты» қазіргі зерттеулердің жетістіктері негізінде анықтау;

- оқу мақсатында сипатталатын орыс әдеп сөйлеу әрекеттерінің корпусын анықтау;

- орыс және қытай мәдениеттеріндегі әдеп сөйлеу әрекеттерін бейнелеу тәсілдерін бақылау;

- тіл иелері интенцияларының кең ауқымды аясын білдіретін орыс және қытай әдеп сөйлеу әрекеттерінің семантикалық, прагматикалық, ұлттық ерекшеліктерінің салғастырмалы талдауын жүргізу;

- қытай студенттерін әдеп орыс сөйлеу әрекеттеріне прагмалингвистикалық аспект бойынша оқыту әдістемесін жасау;

- қытай студенттерінің орыс прагматикалық құзыреттілігін қалыптастырудың дидактикалық шарттарын айқындау үшін қолда бар теориялық және практикалық материалдарды талдап қорыту.

Зерттеудің нысаны: Тиісті қытай аналогтарының аясында қарастырылатын орыс әдеп сөйлеу әрекеттері.

Зерттеудің пәні: орыс және қытай әдеп сөйлеу әрекеттерінің ұлттық ерекшеліктері қытай студенттерін орыс әдеп сөйлеу әрекеттеріне оқытудың әдістемесін жасау негізі ретінде.

Зерттеудің негізгі дереккөздері: қытай және орыс тілдерінің әдеп сөйлеу формулалары.

Зерттеудің болжамы орыс тілін туған тіл ретінде емес оқыту және мәдениеттердің қарым-қатынасы мен мәдениаралық тілдесу коммуниканттар арасында сапалы диалог жүргізу үшін жағдай туғызатын белгілі бір этностың немесе ұлттың сөздік қатынасының тілдік ерекшеліктерін зерттеген жағдайда ғана тікелей тиімді болып табылады.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

- сөйлеу әрекеттері коммуникативтік үдерістің элементтері ретінде тілдік және мәнмәтіндік (әлеуметтік және психологиялық) айрықша сипаттамаларға ие;

- сөйлеу әдебін таратудың салалары белгілі бір этнотілдік қауымдастық үшін конвенциалды сөйлеу формулаларына, сонымен қатар үндеуге де тікелей әсер етеді;

- сөйлеу мінез-құлқының ерекшелігі ұлттық деңгейде анықталған;

- орыс лингвомәдениетіндегі үндеулер индуктивті түрде қарастырылады, яғни жақыннан (жекеден) қарым-қатынастың ресми мәнмәтініне, осыған сәйкес вокативтер келесі сызбанұсқа бойынша орналасқан: «туыстарға, достарға, жақын таныстарға үндеулер» – «сыпайы үндеулер» (коммуникативтік ара-қашықтықтың нығаюы) – «ресми үндеулер» – «дипломатиялық үндеулер»;

- қытай лингвомәдениетінде үндеулер коммуникативтік ара-қашықтықпен анықталған;

- қытай студенттерін сапалы даярлау үшін осындай әдістер мен тәсілдер, сондай-ақ зерттеу материалын игеру үшін өте тиімді болуы ықтимал материалды іріктеу қағидалары қажет. Біздің ойымызша олар ақпараттық-рецептивті, репродуктивті, мәселелік баяндамалық,

эвристикалық және зерттеу (соңғысы жетекші рөл атқарған кезде) сияқты әдістер жүйесінің негізінде жүзеге асырылатын қағидалар болып табылады;

- тұжырымдамалау немесе білім алушылардың танымдық үдерістерін күшейтетін қажетті үдеріс, грамматикалық дағдыларын қалыптастыру және жетілдіру, сөйлеу дағдыларын дамыту сияқты кезеңдер қатарын бағамдайтын әдеп сөйлеу әрекеттерін оқыту технологиясы тиімді болып табылады.

- Қарым-қатынастар дағдылары немесе интерактивті дағдылар қазіргі тілдесу тәжірибесінде айтарлықтай маңызға ие. Олар көбінесе рөлдерді, өзара әрекеттесу стратегияларын және тактикаларын, жеке және топтық тілдесу стильдерін басқарумен байланысты;

- сыни ойлауды дамыту технологияларына негізделген тапсырмалар жүйесін қолдану арқылы жүзеге асырылатын, орыс тілі бойынша сабақтардың тақырыптық жоспарына органикалық түрде енгізілген, қытай студенттерінің прагматикалық коммуникативтік күзіреттілігін дамытуға бағытталған зерттеуде ұсынылған жұмыс әдістемесі орыс тілін оқытудың жалпы мәнмәтініне сәйкес келеді.

Зерттеудің әдістері: сипаттамалы-салғастырмалы әдіс (салыстырмалы-контрастивтік талдау), информанттарға сауалнама жүргізу әдісі, жүргізілген зерттеудің нәтижелерін сапалық және сандық талдау (статистикалық әдіс).

Зерттеудің теориялық және ғылыми-әдістемелік негізін әрекет теориясы, психиканың мәдени-тарихи дамуы, сөйлеудің қабылдау және пайда болу заңдылықтары және оның әлеуметтік рөлімен, ондағы ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлердің көріністерімен байланысты салалардағы зерттемелер (Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, И.А. Зимняя, Н.И. Жинкин, М.К. Кабардов, Е.А. Климов, В.С. Мерлин, А.Н. Леонтьев, А.А. Леонтьев, А.Р. Лурия, С.Я. Рубинштейн, К. Юнг және т.б.); классикалық лингвистикалық зерттеулер (Б. де Куртене, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, В. фон Гумбольдт); лингвистика, лингводидактика, психолингвистика бойынша қазіргі еңбектер (А.А. Миролюбов, И.Л. Бим, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова, Е.И. Пассов, В.П. Белянин, В.Н. Вагнер, И.Е. Бобрышева, Ю.Е. Прохоров, Ю.Н. Караулов, И.И. Халеева, В.В. Воробьев, С.А. Хавронина, Н.И. Соболева, И.Ф. Евстигнеева және т.б.); мәдениаралық қарым-қатынас саласындағы зерттеулер (С.Г. Тер-Минасова, А. Вежбицка, Е.А. Быстрова, В.В. Красных, Н.В. Барышникова, Д.Б. Гудков, Т.В. Ларина және т.б.); педагогикалық өлшемдер, лингводидактикалық сынақтама теориясы саласындағы ғылыми зерттемелер (М.Б. Чельшкова, Н.М. Румянцева, Л.П. Клобукова, Е.Е. Юрков, Т.М. Балыхииа, С.Г. Костина, О.П. Игнатьева, А.С. Иванова және т.б.) құрайды.

Жұмыстың **теориялық маңыздылығы** орыс және қытай әдеп сөйлеу әрекеттерінің ұлттық ерекшеліктерін, зерттеу нәтижелерін прагматикалық күзіреттіліктің мәселелерін одан әрі зерттеу үшін пайдалану мүмкіндіктерін айқындау арқылы анықталады. Талдаудың ұсынылған бағыттары мен ақиқат өрістерін сипаттау тәсілдері зерттеуді одан әрі тереңдетуге, тұтастай алғанда тіл теориясындағы тілдік тұжырымдамалаудың бірқатар өзекті мәселелерін болашақта шешуге мүмкіндік береді. Диссертациялық зерттеудің тақырыбы

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің 2015 жылғы 26 тамыздағы 10-5/1640 хатына сәйкес докторантура бағдарламасы бойынша білім алушыларға арналған ғылыми және диссертациялық зерттеулерге ұсынылатын тақырыптар тізіміне сәйкес таңдалды.

Диссертациялық зерттеудің **практикалық маңыздылығы** оның нәтижелерін, қорытындыларын, материалдарын қытайлық аудиторияда орыс тілін оқыту тәжірибесінде, «Сөз және тілдік қарым-қатынас мәдениеті» бойынша сабақтар өткізу кезінде қолдану мүмкіндігімен анықталды.

Зерттеудің **ғылыми жаңалығы** қытай студенттерін орыс тілінде әдеп сөйлеу әрекеттеріне оқытудың лингвомәдениеттанымдық және прагмалингвистикалық негіздерін жүйелі және дәйекті түрде қарастырудан тұрады; құнды әдеп сөйлеу әрекеттері тіл мәдениеті тұрғысынан қарастырылып, олардың өзіндік жіктелуі берілді; қытай студенттерінің орыс тілін шетел тілі ретінде тиімді оқыту мақсатында орыс ұлттық әдет-ғұрыптарын қабылдауы қарастырылды.

Зерттеудің апробациясы және диссертация тақырыбы бойынша жарияланымдар. Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері халықаралық ғылыми-теориялық конференцияларда баяндалды: «Қазіргі ғылымның тиімді құралдары» (Прага қаласы, 2018 ж.), «XXI ғасырдағы филологияның өзекті мәселелері» (Алматы қаласы, 2017 ж.), «Қазіргі филологияның өзекті мәселелері: теориялық мәселелер және қолданбалы аспектілер» (Алматы қаласы, 2017 ж.). Сонымен қатар, зерттеудің негізгі нәтижелері автордың келесі басылымдарда жарияланған ғылыми мақалаларында көрініс тапты: «Przełąd Wschodnioeuropejski» (2019 ж.), «ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы» (2018 ж.), «Қарағанды университеті хабаршысы. Филология сериясы» (2018 ж.), «ПМУ хабаршысы. Филология сериясы» (2017 ж.).

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық зерттеу кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертациялық жұмыстың көлемі 173 бетті құрайды.